

Tutkimus koulukiusaamista koskevasta asiantuntijapuheesta

Anne-Mari Väisänen

Lectio praecursoria kasvatustieteen väitöskirjaan Tutkimus koulukiusaamista koskevasta asiantuntijapuheesta, Oulun yliopistossa 16.6.2023.

Tutkimuksen lähtökohdat

Aktiivinen; aggressiivinen luonne nähtävissä jo alle kouluikäisenä; ei prososiaalinen; epäsosiaalinen; epäempaattinen; huono itsetunto; hyvä itsetunto; ikävä ihminen; ilkeä; impulsiivinen; kateellinen; kiusaamiseen taipuvainen; kiusaamismyönteinen; koukussa kiusaamiseen; natsipersoona; pahatapainen; pelkuri; dominoiva; tunnekylmä; poikia useammin kuin tyttöjä.

Nämä ovat koulukiusaamista koskevasta ammattikirjallisuudesta löytyviä kuvauksia kiusaajaksi tulkittun lapsen tai nuoren ominaispiirteistä. Tällaiset tavat puhua lapsista ja nuorista, jotka joutuvat koulussa kiusaamiseksi tulkittuihin tilanteisiin, ovat syy siihen, miksi tämä tutkimus alkoi.

Kiinnostukseni koulukiusaamiseen aiheena, syntyi omien lasteni kouluvuosina. Tapahumat, joista puhuttiin kiusaamisena, vaikuttivat monimutkaisilta, ja niihin oli vaikea tarttua. Näiden kokemusten myötä hakeuduin kirjastoon, ja hain sieltä kasvattajille suunnattuja kirjoja aiheesta.

Kirjoista löytyi yleensä jako kiusattuihin ja kiusaajiin, kiusatun puolustajiin ja kiusaajan kannustajiin, oikein tai väärin toimiviin lapsiin ja nuoriin. Kiusaamiseen puuttumisessa korostuivat ankaruus ja rankaiseminen. Empaattista ja lämmintä suhtautumistapaa, jonka kautta tilanteita olisi voinut yrittää ymmärtää, oli hyvin vaikea löytää. Ne kirjoittajat, jotka tarkastelivat lasten ja nuorten konflikteja ja vertaissuhteiden haasteita kasvattavalla, lämpimällä otteella, lapsia ja nuoria arvostaen puhuivat usein muilla sanoilla kuten ”haasteet ryhmässä” (Nikkola & Löppönen, 2014) tai ”vallan vinoumat” (Huuki ym., 2016). Koulukiusaaminen käsitteenä sen sijaan näytti sulkevan empaattiset puhumisen tavat keskustelun ulkopuolelle.

Vaikka tämä tutkimus sai sytykkeensä henkilökohtaisesta motivaatiosta, lasten ja nuorten vertaishaasteet koskettavat laajalti koko yhteiskuntaa, ja niillä on kauaskantoisia seu-

rauksia lasten ja nuorten elämään. Koulukiusaaminen ilmiönä ja puheenaiheena nostattaa tunteita ja on jatkuvasti ajankohtainen uutisissa ja koulua koskevassa puheessa. Myös viime aikoina nuorten pahoinvointi ja väkivalta ovat olleet näkyvästi otsikoissa ja esimerkiksi viime vuoden Finlandia-voittaja, Ida Rauman (2022) Hävitys-teos käsittelee kouluväkivaltaa. Koulukiusaamista on myös pyritty ratkomaan jo vuosikymmeniä panostamalla paljon resursseja tutkimukseen sekä erilaisiin ennaltaehkäisy- ja puuttumisen keinoihin.

Koulukiusaamistutkimuksen taustaa

Koulukiusaamista koskevan tutkimuksen nähdään alkaneen 1960-luvulla Ruotsissa (Agevall, 2008). Tällöin koulukiusaaminen nousi julkiseen keskusteluun erityisesti yhteiskunnallisen rasmin näkökulmasta ja siitä keskusteltiin myös kaupungistumisen ja koulujen demokraattisuuden teemojen kautta. 1970-luvulla keskustelu koulukiusaamisesta yhteiskunnallisena ilmiönä jäi kuitenkin taka-alalle ja kiusaamista alettiin tutkia erityisesti psykologiatieteiden näkökulmasta ja aggressiota koskevaan tutkimukseen nojaten. Tällöin huomio kiinnitettiin kouluryhmissä oleviin yksilöihin ja heidän ominaisuuksiinsa ja kotitautaan. Tätä tutkimusta on sittemmin tehty paljon niin Ruotsissa, Suomessa kuin kansainvälisestikin, ja tälläkin hetkellä valtaosa kiusaamista koskevasta tutkimuksesta nojaa näihin 70-luvulta peräisin oleviin näkökulmiin (Schott & Søndergaard, 2021).

2000-luvun taitteesta alkaen yhteiskunnalliset näkökulmat alkoivat jälleen nousta koulukiusaamistutkimuksessa. Tämä kriittinen tutkimus on nostanut esiin haasteita kiusaamistutkimuksen painotuksissa ja esimerkiksi kiusaamisen määrittelyssä. Tällä hetkellä kuitenkin edelleen, tätä kriittistä tutkimusta on melko vähän kansainvälisesti ja suomenkielistä tutkimusta siitä on ollut lähes mahdoton löytää.

Tutkimuksen aineisto ja teorettinen perusta

Väitöstutkimukseni asettuu tähän tutkimukselliseen aukkoon. Tutkimuksessani tarkastelen kriittisesti koulukiusaamisesta kirjoitettua asiantuntijapuhetta ammattikirjallisuudessa (n=40), sekä kiusaamisenvastaiseen työhön suunnatuissa koulua ohjaavissa dokumenteissa (n=36). Tarkastelen sitä, millaista tämä kiusaamisesta kirjoitettu asiantuntijapuhe on ja mitä merkitystä näillä puhumisen tavoilla on.

Tutkimukseni lähtökohtana on näkökulma siitä, että koulukiusaamista koskeva asiantuntijatieto ei pelkästään kuvaa kiusaamisilmiötä sellaisena kuin se on, vaan tämä puhe myös muovaa sosiaalista todellisuutta ja sitä, miten lasten ja nuorten vertaissuhdehaasteisiin suhtaudutaan (Bacchi, 2009; Foucault, 2004). Asiantuntijapuheella on suuri vaikutusvalta siihen, miten konfliktitilanteita tunnistetaan, tulkitaan ja määritellään kiusaamiseksi tai joksikin muuksi, kenen nähdään toimineen oikein tai väärin, ja minkälaisia toimia tilanteisiin joutuneisiin lapsiin ja nuoriin kohdistetaan.

Tutkimuksellani valotan sitä, miten asiantuntijapuheessa, kiusaamiseksi tulkituissa tilanteissa olevista lapsista ja nuorista puhutaan, sekä sitä, kuinka tilanteiden taustojen ja ympärillä olevien rakenteiden ja ilmapiirin merkitystä tunnistetaan sekä sitä minkälaisia ongelmia kiusaamisenvastaisessa työssä kuvataan olevan.

Tutkimuksen tulokset

Tutkimuksellani osoitan, että koulukiusaamista koskeva asiantuntijapuhe tarkastelee kiusaamista yksittäisten oppilaiden ominaisuuksista tai heidän kotitaustastaan kumpuavana haasteena (Väisänen & Lanås, 2022a). Samalla asiantuntijapuhe irrottaa kiusaamisen ilmiönä, näiden tilanteiden ympärillä olevista konteksteista, kuten koulun ilmapiiristä tai yhteiskunnassa vallitsevasta rasismista (Väisänen & Lanås, 2022b). Tutkimukseni perusteella kiusaamisenvastaisessa työssä painottuvat oppilaiden hallinta, kurinpito ja rangaistukset (Väisänen & Lanås, 2023).

Aikuisina ajattelemme olevamme moninaisia ja pääosin pyrkivämme hyvään. Vaikka välillä toimisimmekin väärin, ajattelemattomasti tai loukkaavasti, emme yleensä ajattele olevamme kiusaajia tai kiusattuja, vaan ajattelemme tilanteiden olevan muuttuvia. Kiusaamista koskevassa asiantuntijapuheessa kiusaamisen ajatellaan kuitenkin liittyvän yleensä oppilaiden pysyviin ominaisuuksiin tai kotitaustaan ja tällöin on vaarana se, että tulkinnat oppilaiden positioista konfliktitilanteissa jäävät pysyviksi. Kerran kiusaajaksi tulkittu tulee myöhemmissäkin tilanteissa helposti tulkituksi kiusaajan paikalle ja samoin uhriksi tulkittu näyttää myös jatkossa helposti uhrina. Näitä tulkintoja voi olla myöhemmin hyvin vaikea muuttaa.

Tästä huolimatta kasvattajien odotetaan asettavan lapset ja nuoret näihin positioihin, jos konfliktitilanne tulee tulkituksi kiusaamiseksi. Kiusaamisen vastaiset toimet, kun yleensä alkavat sillä, että opettaja määrittelee konfliktin kiusaamiseksi ja pystyy tunnistamaan siitä kiusaajan ja kiusatun. Koulun kiireisessä arjessa ei ehkä ole juurikaan aikaa pysähtyä miettimään, miltä se mahtaa näistä lapsista ja nuorista tuntua. Toisaalta toisin toimimiselle ei juurikaan ole mahdollisuutta, sillä tutkimukseni perusteella valmiista toimintamalleista poikkeaminen voidaan nähdä sitoutumattomuutena, tottelemattomuutena tai kiusaamistilanteiden vakavuuden väheksymisenä ja liiallisena lepsuiluna.

Väitöstutkimukseni perusteella esitän, että kaikesta tästä seuraa se, että muutoksen mahdollisuus kiusaamiseksi tulkittujen tilanteiden ratkaisemisessa jää pieneksi. Kasvatuksen eettisyyteen perustuville ja tulevaisuuteen orientoituville näkökulmille, kasvatukselle tai kasvamiselle, ei kiusaamista koskevassa asiantuntijapuheessa ole juuri tilaa.

Vaikka tässä tutkimuksessa mukana ollut ammattikirjallisuutta ovat useimmiten olleetkin kirjoittamassa kasvatustieteen asiantuntijat, he eivät teksteissään yleensä nojaa kasvatustieteen tarjoamaan tietoon tai omiin ammatillisiin kokemuksiinsa. Sen sijaan asiantuntijapuheessa keskeistä ovat psykologiatieteisiin nojaava asiantuntijuus ja toimintamallit, jotka nojaavat kurinpidollisiin näkökulmiin. Psykologiatieteiden ulkopuolelle yltävää filosofisiin, sosiologisiin tai yhteiskuntatieteellisiin lähtökohtiin nojaavaa kasvatustieteellistä asiantuntijuutta asiantuntijapuheessa ei juuri näy.

Asiantuntijapuheessa ei nosteta esiin kasvatuksen keskeisiä lähtökohtia, kuten esimerkiksi toiminnan eettisyyttä, kasvattajan toimintaa arvojen välittäjänä, lasten ja nuorten aktiivisen toimijuuden huomioimista tai kasvatuksen dialogisuutta. Pedagogiikka, opettajan ohjaava toiminta, yrityksen ja erehdyksen kautta oppiminen eivät nouse kiusaamista koskevassa asiantuntijapuheessa esiin. Asiantuntijapuhe ei myöskään yleensä tarjoa kasvatuksellisia näkökulmia kiusaamisen vastaiseen työhön.

Pohdinta: Uusia suuntaviivoja kiusaamistutkimukseen

Seuraavaksi pohdin sitä millaista koulukiusaamista koskeva puhe voisi olla, jos sen lähtökohdat olisivat monitieteisessä kasvatustutkimuksessa, jossa huomioitaisiin psykologisen

tutkimuksen lisäksi edellä mainitsemani kasvatuksen keskeiset lähtökohdat. Kenen asiantuntijuus tällöin nousisi merkityksellisenä esiin? Millaisia olisivat keinot, joilla lasten ja nuorten vertaishaasteita pyrittäisiin ratkaisemaan?

Vaikka ajattelen samoin kuin useimmat kriittisesti koulukiusaamista tutkivat, että tilanteet ovat aina sidoksissa ympärillä olevaan koulukulttuuriin, yhteiskunnallisiin tekijöihin, lasten ja nuorten keskinäisiin, jatkuvasti muuttuviin suhteisiin ja siksi aina erilaisia; uskaltaudun kuitenkin pohtimaan sitä, miltä kiusaamisen määritelmä voisi näyttää, jos sitä määriteltäisiin kasvatustieteen yhteiskunnalliset ja filosofiset näkökulmat huomioiden. Silloin kiusaamisen määritelmä voisi näyttää esimerkiksi tältä:

Kiusaaminen on ryhmän dynamiikoissa syntyvä ulossulkemisprosessien tihenyminen. Ryhmän dynamiikat toistavat usein laajempien kontekstien mukaan ottamisen ja ulossulkemisen prosesseja, kuten koulun toimintakulttuureja, yhteiskunnallista rasismia tai heteronormatiivista syrjintää. Ryhmän jäsenet eivät voi asettua näiden dynamiikkojen ulkopuolelle, vaan kaikki ovat sekä niiden kohteena että osaltaan tuottamassa niitä.

Jos kiusaamista määriteltäisiin näin, myös kiusaamisen vastainen työ näyttäisi erilaiselta. Yksittäisiä syyllisiä tai uhreja kiusaamiselle olisi vaikeaa ja myös tarpeetonta löytää. Jos näissä moninaisissa dynamiikoissa syntyneeseen kiusaamiseen haluttaisiin puuttua, olisi tarpeen muuttaa dynamiikka, ei yksittäisiä lapsia ja nuoria.

Jos kiusaamisenvastaista työtä rakennettaisiin kasvatuksen keskeiset periaatteet huomioiden, konflikteihin voitaisiin suhtautua osana kasvua ja ottaa ne vastaan kasvatushaasteena, johon pyritään vastamaan systemaattisesti ohjaamalla. Koulukiusaamista ei tällöin yritettäisi ratkaista pelkästään psykologisen tutkimuksen tarjoamien, jokaiseen kouluun sellaisenaan soveltuviksi ajateltujen interventioiden kautta, vaan kasvattajilla olisi aito mahdollisuus käyttää niin psykologisen, filosofisen kuin yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tarjoamaa tietoa ja yhdistää sitä omaan pedagogiseen ammattitaitoonsa.

Kasvatuksen kentällä kiusaamistilanteisiin joutuvia lapsia ja nuoria ei asemoitaisi pysyviin kiusaajan tai kiusatun positioihin, vaan esiin nousisi ihmisyyden moninaisuus, eli se, että me kaikki toimimme toisinaan oikeudenmukaisesti ja toisinaan epäeettisesti. Tällöin keskustelussa voisivat painottua kasvaminen ja kasvattaminen, erehtyminen ja erehdyksettä oppiminen, emotionaalinen tuki, kannustus, myönteisyys ja hyväksyminen. Näin myös kiusaamiseksi tulkitut tilanteet voitaisiin kohdata moralisoimatta ja ilman pelkoa, hyödyllisinä oppimistilanteina. Tällöin myös oppilaiden oma kokemuksellinen tieto vertaishaasteistaan ja opettajien ammatillinen ja kokemuksellinen tieto oppilaistaan ja ryhmistään tunnistettaisiin merkityksellisiksi.

Tutkimukseni pohjalta ehdotankin, että kasvatus voisi toimia koulukiusaamista koskevassa puheessa erilaisten näkökulmien kohtaamispaikkana. Kasvatustiede, joka nojaa yhteiskuntatieteellisiin, filosofisiin sekä psykologisiin näkökulmiin, nostamatta kuitenkaan mitään näistä yli muiden, saisi silloin ansaitsemansa aseman kiusaamista koskevassa keskustelussa.

Kasvatuksen tehtävänä olisi tällöin huomioida psykologisen tutkimuksen tarjoama tieto yksilöllisyydestä ja erilaisuudesta, filosofisen tutkimuksen tarjoama tieto ihmisyydestä ja eettisistä näkökulmista sekä yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tarjoama tieto yhteiskunnallisista ja sosiokulttuurisista ilmiöistä kuten rasismista ja normatiivisuuksista. Kasvatuksella olisi näiden eri tutkimusalojen risteyksessä ainutlaatuinen asema tulevaisuuteen orien-

toituen tuottaa tietoa siitä, miten muokata koulua lapsille ja nuorille sopivammaksi, sen sijaan, että yritetään muokata lapsia ja nuoria kouluun paremmin sopiviksi.

Muutos voitaisiin suunnata niin, että pyrittäisiin muuttamaan koulua kontekstina sellaiseksi, että se tuottaa vähemmän epäyhtenäisyyttä, epävarmuutta, vallankäyttöä, toisen huomioimattomuutta ja tahallista mielen pahoittamista. Tavoitteena ei olisi riskiäksilöiden parempi tunnistaminen, vaan kontekstien muokkaaminen sellaisiksi, että ne tukevat paremmin yksilöllisyyttä ja erilaisuutta ja tuottavat enemmän yhtenäisyyttä ja yhteisöllisyyttä.

Väitöskirja

Väisänen, A. (2023). Tutkimus koulukiusaamista koskevasta asiantuntijapuheesta. Oulun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:9789526236988>

Kirjallisuus

- Agevall, O. (2008). *'The career of bullying: emergence, transformation, and utilisation of a new concept'*. Rapport No. 29, School of Social Sciences, Växjö University, Sweden, 1–71.
- Bacchi, C. (2009). *Analysing policy: What's the problem represented to be?*. Pearson.
- Foucault, M. (2005). *Tiedon arkeologia*. Vastapaino.
- Huuki, T., Lehto N.P., & Louhimo H. (2016). *Vallan visaiset kaverisuhteet. (Väki)valta alakouluikäisten lasten suhdekulttuureissa*. Juvenes Print.
- Nikkola, T., & Löppönen, P. (2014). *Oivalluksia ryhmästä: Pintaa syvemmälle koulun ryhmäilmiöihin*. Kehittämiskeskus Opinkirjo.
- Rauma, I. (2022). *Hävitys: Tapauskertomus*. Kustannusosakeyhtiö Siltala.
- Schott, R. M., & Søndergaard, D. M. (2021). The Social Turn in Bullying Research: Socio-cultural/Sociological Perspectives. Teoksessa P. K. Smith & J. O'Higgins Norman (toim.), *The Wiley Blackwell handbook of bullying: A comprehensive and international review of research and intervention Vol 2* (s. 783–798). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118482650.ch74>
- Väisänen, A.-M., & Lanås, M. (2022a). Miten kiusaamistilanteissa olevista lapsista puhutaan? Teoksessa M. Lanås & T. Kiilakoski (toim.), *Häiriö – näkökulmia työrauhan säröihin koulussa* (s. 31–56). Vastapaino.
- Väisänen, A.-M., & Lanås, M. (2022b). Dekontekstualisaatio kiusaamiskirjallisuudessa. *Kasvatus*, 52(4), 438–449. <https://doi.org/10.33348/kvt.112377>
- Väisänen, A.-M., & Lanås, M. (2023). Nuoret yksilöllistävän koulukiusaamispuheen kohteena kiusaamista koskevissa asiakirjoissa. *Nuorisotutkimus*, 41(2), 3–19. <https://doi.org/10.57049/nuorisotutkimus.9131280>

KT Anne-Mari Väisänen työskentelee Oulun yliopiston kasvatustieteiden ja psykologian tiedekunnassa yliopistonopettajana.